

4. STRUČNO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI

Zora Bogićević*

Sažetak: Da bi se ostvarilo kvalitetno stručno obrazovanje, potrebno je planirati, realizovati i vrednovati rezultate stručnog obrazovanja kroz saradnju razvojnih i istraživačkih institucija, škola, socijalnih partnera i lokalne zajednice, uz postojanje jasnih indikatora kvaliteta obrazovanja. Proces nastave i učenja treba da se realizuje i u školi i kod poslodavaca, što će omogućiti izgradnju sistema trajnih i primjenjivih znanja, vještina i ključnih i stručnih kompetencija, koje su osnov za cjeloživotno učenje. Kvalitetna stručna podrška za nastavnike od strane razvojnih i savjetodavnih institucija i mogućnost da nastavnici učestvuju u odlukama na nivou škole, kao i visok nivo njihove profesionalne autonomije – stvaraju osnov za podizanje kvaliteta obrazovanja. Okvirni kurikulum, baziran na ishodima učenja, na nivou države treba da stvori osnov za uvođenje novih pedagoških pristupa, individualizaciju u nastavi, fleksibilnije puteve obrazovanja i brži odgovor na potrebe tržišta rada.

Ključne riječi: *socijalno partnerstvo, kompetencije, cjeloživotno učenje, ishodi učenja, okvirni kurikulum*

Abstract: In order to achieve a quality vocational education it is necessary to plan, implement and evaluate the results of vocational education through cooperation of development and research institutions, schools, social partners and local communities, with existence of clear indicators of the quality of education. The process of teaching and learning should be implemented both in the school and at employers, which will enable building up of the system with permanent and applicable knowledge, skills, key and professional competences, which all represent the basic for lifelong learning. Quality vocational support for teachers by developing and counseling institutions, opportunity for teachers to participate in decision making at the school level, and also high level of their professional autonomy, are creating a base for improvement of quality of education. Curriculum framework, based on results of learning at the state level should create a base for involvement of new pedagogical approaches, individualization in teaching, more flexible ways of education and faster response to the labor market needs.

Key words: *social partnership, competences, lifelong learning, learning outcomes, curriculum framework*

---

* Zora Bogićević, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica

4. 1. UVOD

4. 1. 1. DEFINISANJE KONCEPTA PROMJENA STRUČNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Zahtjev da obrazovanje prati promjene u svim djelovima društva: privrednom, tehnološkom, kulturnom i političkom, uslovio je potrebu za promjenama i u obrazovanju.

Osnove novog koncepta obrazovnog sistema Crne Gore definisane su u Knjizi promjena [1], nakon analize stanja i realnog sagledavanja dostignutog nivoa i uočeni problema u obrazovanju i tendencija u obrazovanju razvijenih zemalja. Ove promjene su strateške, systemske, cjelovite, utemeljene na razvojnoj viziji Crne Gore u kojoj je ljudski kapital neprocjenjiva vrijednost i koja želi da se uvrsti među razvijene zemlje Evrope.

Promjene, definisane Knjigom promjena, ozakonjene su setom zakona iz oblasti obrazovanja. U novembru 2002. godine doneseni su: Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju, Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Zakon o osnovnoj školi, Zakon o gimnaziji, Zakon o stručnom obrazovanju, Zakon o obrazovanju odraslih [2]. Pojedini od ovih zakona izmijenjeni su i dopunjeni 2004. i 2006. godine. Takođe, smjernice o pravcu razvoja obrazovnog sistema u Crnoj Gori, date u Knjizi promjena, poslužile su kao osnov za izradu osnovnih metodoloških dokumenata, neophodnih za dalji rad na reformi obrazovnog sistema za sve nivoe douniverzitetskog obrazovanja.

Dalja razrada osnovnog koncepta promjena u stručnom obrazovanju iz Knjige promjena sprovedena je kroz metodološke dokumente: Osnove za obnovu nastavnih planova i programa [3] i Osnove za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju [4].

4. 1. 2. CILJEVI PROMJENA

Najvažniji ciljevi promjena u stručnom obrazovanju, postavljeni u strateškim dokumentima [1, 3, 4], čije ostvarenje treba da omogući izgradnju kvalitetnog, fleksibilnog i efikasnog sistema stručnog obrazovanja koji će omogućiti onima koji se obrazuju sticanje znanja, vještina i kompetencija, potrebnih za lično ispunjenje, uključivanje na tržište rada i nastavak obrazovanja su:

- Stvoriti mogućnost svima da steknu stepen obrazovanja kroz obrazovanje po programima različitih nivoa zahtjevnosti i omogućiti vertikalnu i horizontalnu prohodnost kroz sistem.

- Težište obrazovnog procesa sa sadržaja pomjeriti na jasno određene ciljeve; u procesu nastave osigurati usmjerenost na učenike i njihovo učenje; poboljšati trajnost i primjenjivost znanja koja učenici stižu u školi, kroz promjenu načina usvajanja i procjenjivanja znanja; razvijati kod učenika motivaciju za učenje; omogućiti zadovoljenje posebnih sklonosti i želja učenika kroz uvođenje izborne nastave.

- Predmetni programi treba da omoguće razvijanje stručnih kompetencija, definisanih u standardima zanimanja, koji odražavaju potrebe tržišta rada. Takođe,

predmetni programi treba da proizilaze iz povezivanja zanimanja u grupe u okviru stručnih područja, što učenicima nakon završetka obrazovanja treba da pruži veću mogućnost izbora radnih mjesta, veću prilagodljivost promjenama na tržištu rada, kao i nastavak obrazovanja.

– Kod pripreme obrazovnih programa: uvesti preplitanje nastavno-ciljnog i nastavno-sadržajnog planiranja; radi osiguranja integrativnosti znanja prevazići predmetnu usitnjenost – smanjivanjem broja predmeta, povezivanjem pojedinih područja znanja i predmeta u logički i sadržajno zaokružene cjeline. Osnov za pripremu predmetnih programa treba da bude povezanost i preplitanje opšteg, stručno-teorijskog i praktičnog znanja.

– Razvijati socijalno partnerstvo i osigurati veći uticaj socijalnih partnera i lokalne zajednice u definisanju politike i planiranju, realizaciji, praćenju, vrednovanju i finansiranju stručnog obrazovanja.

– Povećati autonomiju škole kao i stručnu autonomiju i odgovornost nastavnika kroz slobodu izbora oblika i metoda rada.

– Sastavni dio obrazovnog procesa, kao važan mehanizam obezbjeđivanja kvaliteta, treba da bude praćenje realizacije obrazovnih programa i evaluacija postignuća standarda na završetku obrazovanja. Provjera uspješnosti postavljenih ciljeva osnov je unapređivanja obrazovnog procesa.

4. 2. STRUČNO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI

4. 2. 1. INSTITUCIONALNI OKVIR I ORGANIZACIJA

U Knjizi promjena [1] jasno je istaknuta važnost afirmacije socijalnog partnerstva u svim segmentima promjena. Takođe, prateći pozitivne primjere u stručnom obrazovanju u razvijenim zemljama Evrope, Ministarstvo prosvjete i nauke se opredijelilo za decentralizaciju sistema i prenošenje dijela svojih nadležnosti na druge institucije i tijela. Iz tog razloga, u skladu sa Opštim zakonom o obrazovanju [5], osnovan je Centar za stručno obrazovanje i formiran Savjet za stručno obrazovanje.

Centar za stručno obrazovanje osnovala je 14. maja 2003. godine Vlada Crne Gore zajedno sa Privrednom komorom, Savezom sindikata i Zavodom za zapošljavanje, sa ciljem afirmacije socijalnog partnerstva i razvoja stručnog obrazovanja mladih i odraslih do nivoa univerziteta u svim područjima rada.

Centar za stručno obrazovanje obavlja razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih. To je javna ustanova sa svojstvom pravnog lica, sa pravima, obavezama i odgovornostima utvrđenim Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju, Ugovorom o osnivanju i Statutom. Pored toga, Vlada Crne Gore je, na principima socijalnog partnerstva, radi odlučivanja o stručnim pitanjima i za stručnu pomoć u postupku donošenja odluka i pripreme propisa iz oblasti stručnog obrazovanja na nivou države, osnovala Savjet za stručno obrazovanje. Savjet za stručno obrazovanje je, kao svoje radno tijelo, formirao Komisiju za kurikulume. Savjet za stručno obrazovanje počeo je sa radom 2003. godine. U maju 2009. godine počeo je sa radom drugi saziv Savjeta. Za

obavljanje eksterne provjere postignutih standarda znanja i vještina učenika, u februaru 2006. godine, osnovan je Ispitni centar Crne Gore [5].

Stručno obrazovanje u Crnoj Gori realizuje se u skladu sa odredbama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju i odredbama Zakona o stručnom obrazovanju [6] kao:

- niže stručno obrazovanje, u trajanju od dvije godine;
- srednje stručno obrazovanje, u trajanju od tri godine;
- srednje stručno obrazovanje, u trajanju od četiri godine;
- više stručno obrazovanje, u trajanju do dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja.

U skladu sa Zakonom o stručnom obrazovanju, srednje stručno obrazovanje u trajanju od četiri godine može se steći i završetkom dodatnog obrazovanja u trajanju od dvije godine, nakon završetka srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od tri godine. Takođe, ovaj nivo obrazovanja može se steći završetkom programa stručnog tečaja, koji je namijenjen licima koja su završila četvrti razred gimnazije.

Stručnom obrazovanju pripada i majstorski ispit.

Ukupan fond časova obrazovanja po obrazovnim programima dvogodišnjih stručnih škola je 2.208 časova, po programima trogodišnjih stručnih škola 3.360 i u četvorogodišnjim 4.512 časova. Maksimalan nedjeljni fond časova kod svih obrazovnih programa i vrsta škola je 32. Nastavna godina traje 36 sedmica, a u završnom razredu 33 sedmice.

Stručno obrazovanje u Crnoj Gori realizuje se u 37 škola i to u 26 stručnih škola i 11 mješovitih škola, koje se nalaze u 20 opština.

U periodu kada je rađena Knjiga promjena, osnovni metodološki dokumenti i zakoni za sve djelove obrazovanja, ukupan broj učenika, uključenih u proces redovnog obrazovanja po programima srednjih škola u školskoj 2001/02. godini bio je 31.532. Od tog broja je 22.048 pohađalo srednje stručno obrazovanje, a gimnazije je pohađalo 9.484 učenika. Školske 2008/09. godine ukupan broj učenika u stručnom obrazovanju je bio 21.495, dok je gimnazije pohađalo 9.838 učenika. Dakle, od ukupne populacije učenika u srednjem obrazovanju, oko 70% je u stručnom obrazovanju. Broj učenika u programima trogodišnjih stručnih škola se smanjuje – školske 2001/02. godine bilo ih je 5.952, a školske 2008/09. godine bilo ih je 2.609.

4. 2. 2. KVALIFIKACIJE U STRUČNOM OBRAZOVANJU

Kvalifikacije i procedure za njihovo sticanje u stručnom obrazovanju kroz formalni sistem obrazovanja uređene su Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju, Zakonom o stručnom obrazovanju i Zakonom o obrazovanju odraslih. Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama [7] nadovezuje se na ove zakone i bliže uređuje sticanje kvalifikacija i to priznavanjem ranije stečenih znanja i vještina, provjerom znanja nakon završenih programa obrazovanja i osposobljavanja ili kroz module, koji su djelovi obrazovnih programa formalnog obrazovanja. Ovaj Zakon treba da omogući priznavanje neformalnog i informalnog učenja, kao i povezivanje formalnog obrazovanja i neformalnog učenja.

U skladu sa pomenutim zakonima, postoje dva osnovna tipa kvalifikacija: kvalifikacije nivoa obrazovanja (stepen stručne spreme) i stručne kvalifikacije.

Kvalifikacije nivoa obrazovanja potvrđuju se diplomom i omogućavaju uključivanje na tržište rada i nastavak obrazovanja. Kvalifikacije nivoa obrazovanja stiču se, dakle, završetkom obrazovnih programa formalnog obrazovanja.

Stručne kvalifikacije potvrđivaće se sertifikatom, omogućavaće uključivanje na tržište rada i mogu biti uvažene u nastavku obrazovanja, odnosno sticanja nivoa obrazovanja. Osnov za to daje Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama.

4. 2. 3. STANDARDI ZANIMANJA

Važan iskorak u prilagođavanju stručnog obrazovanja zahtjevima tržišta rada je to što je kao osnov za sticanje kvalifikacija u stručnom obrazovanju ustanovljen standard zanimanja. Obrazovni programi za formalno obrazovanje i posebni programi obrazovanja za odrasle rade se na osnovu jednog ili više standarda zanimanja. Standard zanimanja se radi po metodologiji utvrđenoj na nacionalnom nivou [8]; to je dokument koji određuje sadržaj stručne kvalifikacije na određenom nivou zahtjevnosti. Standard zanimanja je veza između tržišta rada i obrazovanja, te u određivanju sadržaja standarda zanimanja, odnosno ključnih poslova i znanja, vještina i kompetencija, potrebnih za njihovo obavljanje, učestvuju i poslodavci. U razvoju standarda zanimanja uvažavaju se tendencije na tržištu rada i međunarodno upoređenje. Standard zanimanja usvaja Savjet za stručno obrazovanje, a proglašava ga Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

Da bi se moglo početi sa izradom standarda zanimanja i obrazovnih programa stručnog obrazovanja, bilo je neophodno uraditi kvalifikacionu strukturu za svako područje rada. Od 2003. godine, kada je u Crnoj Gori u stručnom obrazovanju počela primjena novih zakonskih rješenja, počelo se sa cjelovitim pristupom razvoju pojedinih područja rada. Cilj je bio da se izgradi sistem stručnog obrazovanja u kojem neće biti odvojeno obrazovanje mladih i obrazovanje odraslih, u kojem formalno obrazovanje nije zatvoren sistem, već se uspostavlja veza između svih djelova sistema, u ovom slučaju veza između formalnog obrazovanja i neformalnog učenja i priznavanja ranije stečenih znanja. Zbog toga je kao osnov u razvoju kvalifikacija u stručnom obrazovanju u određenom području rada prvo urađena kvalifikaciona struktura tog područja sa standardom zanimanja kao povezujućim elementom formalnog (stručnog) obrazovanja i sistema sertifikiranja stručnih kvalifikacija.

Kvalifikaciona struktura na jednostavan i razumljiv način pokazuje vezu i odnose između kvalifikacija i njihovih nivoa u određenom području rada, veze između standarda zanimanja, obrazovnih programa i posebnih programa obrazovanja za odrasle. Kvalifikacione strukture za svako područje rada uradile su komisije za područje rada, koje je formirala Komisija za stručno obrazovanje 2003. godine, a koje su nastavile svoj rad i nakon osnivanja Centra za stručno obrazovanje. Rad komisija koordinirao je Centar za stručno obrazovanje. Članovi komisija bili su predstavnici univerziteta, škole, poslodavaca, sindikata i Komisije za stručno obrazovanje, odno-

sno Centra za stručno obrazovanje. Komisije za područje rada su razmatrale i standarde zanimanja i obrazovne programe. Komisije su prestale sa radom 2007. godine. Kvalifikacione strukture za područja rada usvojio je Savjet za stručno obrazovanje, koji je usvajao i njihove dopune.

Kvalifikacije se u Crnoj Gori, u oblasti stručnog obrazovanja, razvrstavaju u 14 područja rada: Elektrotehnika, Geodezija i građevinarstvo, Ekonomija, pravo i administracija, Metalurgija, Hemija, nemetali i grafičarstvo, Mašinstvo i obrada metala, Kultura, umjetnost i javno informisanje, Poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane, Saobraćaj, Šumarstvo i obrada drveta, Tekstilstvo i kožarstvo, Trgovina, turizam i ugostiteljstvo, Lične usluge i Zdravstvo, farmacija i socijalna zaštita. Iz Tabele 4. 1. vidi se broj učenika po područjima rada.

Tabela 4. 1. Broj učenika po područjima rada (izvor Ministarstvo prosvjete i nauke)

Područje rada	Školska godina			
	2005/2006.	2006/2007.	2007/2008.	2008/2009.
Geodezija i građevinarstvo	603	608	728	768
Ekonomija, pravo i administracija	4 026	4 220	4 379	4 811
Elektrotehnika	3 093	2 836	2 770	2 773
Metalurgija	68	123	137	121
Hemija, nemetali i grafičarstvo	341	323	271	226
Mašinstvo i obrada metala	2 061	1 948	1 705	1 659
Kultura, umjetnost, javno informisanje	276	266	252	250
Poljoprivreda, proizv. i prerada hrane	579	635	597	710
Saobraćaj	1 653	1 644	1 745	1 683
Šumarstvo i obrada drveta	104	143	125	131
Tekstilstvo i kožarstvo	142	97	75	69
Trgovina, turizam i ugostiteljstvo	5 590	5 504	5 494	5 135
Lične usluge	593	525	404	349
Zdravstvo, farmacija i socijalna zaštita	2 825	2 824	2 877	2 810

4. 2. 4. OBRAZOVNI PROGRAMI

Obrazovni programi u stručnom obrazovanju u svim područjima rada rade se po metodologiji utvrđenoj na nacionalnom nivou [9]. Programe razmatra Komisija za kurikulume. Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju definisano je da se obrazovni program sastoji iz opšteg i posebnog dijela. Opšti dio obrazovnog programa, pored ostalog, sadrži nastavni plan. Posebni dio obrazovnog programa sadrži predmetne programe odnosno kataloge znanja i ispitne kataloge. Opšti dio obrazovnih programa za stručno obrazovanje utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke

na prijedlog Savjeta za opšte obrazovanje, dok posebni dio utvrđuje Savjet za stručno obrazovanje. Ministarstvo prosvjete i nauke daje odobrenje školama za realizaciju pojedinih obrazovnih programa na osnovu utvrđenog stanja o ispunjavanju materijalnih i kadrovskih uslova, datih u obrazovnom programu. Do sada je urađeno više od 90 obrazovnih programa iz svih područja rada.

Obrazovni programi formalnog obrazovanja rade sa na osnovu jednog ili više standarda zanimanja. Završetkom obrazovnih programa formalnog obrazovanja stiže se javno važeće obrazovanje – kvalifikacija nivoa obrazovanja u trajanju od dvije, tri ili četiri godine. Pored toga, završetkom obrazovnog programa stiže se jedna ili više stručnih kvalifikacija u zavisnosti od toga da li je obrazovni program urađen na osnovu jednog ili više standarda zanimanja, što se vidi iz kvalifikacione strukture područja rada.

Predmetnim programima definišu se sadržaji i ciljevi predmeta iz nastavnog plana. Jedna od najvažnijih promjena u odnosu na rješenja prije reforme je ta što je kod pripreme programa uvedeno preplitanje nastavno-ciljnog i nastavno-sadržajnog planiranja [3]. Ciljevi su u predmetnim programima strukturirani kao informativni, formativni i socijalizacijski [4]. Informativnim ciljevima određuju se znanja o pojmovima, postupcima, metodama, alatima, uređajima, teorijama. Formativni ciljevi se definišu kao procesno-razvojni i pokazuju postupanje učenika u određenom stručnom području na osnovu znanja, njegove vještine i kompetencije u rješavanju radnih zadataka, upotrebu znanja u konkretnim i novim radnim situacijama. Socijalizacijskim ciljevima definiše se razvoj ličnih i socijalnih stavova i vrijednosti, koji utiču na kvalitet rada pojedinca i na njegovu socijalnu integraciju.

Od školske 2004/05. godine u Crnoj Gori počela je primjena 15 novih obrazovnih programa u 13 stručnih i mješovitih škola. Od školske 2009/10. godine svi učenici prvog razreda u stručnom obrazovanju obrazuju se po novim obrazovnim programima, pa se može reći da je prva faza promjene obrazovnih programa u stručnom obrazovanju završena. Do sada je urađeno 86 obrazovnih programa. Iako su urađeni obrazovni programi nižeg stručnog obrazovanja (u području rada Saobraćaj i Šumarstvo i obrada drveta), nije bilo interesovanja za obrazovanje učenika po ovim obrazovnim programima. Programi nijesu modularizovani, ali postoje zakonski preduslovi za modularizaciju i kreditno vrednovanje obrazovnih programa stručnog obrazovanja. Naime, Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju date su osnovne smjernice za modularizaciju obrazovnih programa [4]. Takođe, Zakonom o stručnom obrazovanju [6] propisano je da obrazovni programi sadrže predmete i module i da treba da budu kreditno vrednovani najkasnije do školske 2011/12. godine.

Može se reći da je reforma u oblasti izrade obrazovnih programa skoro završena, ostao je mali broj programa koje treba uraditi za četvorogodišnje obrazovanje i nešto više za trogodišnje.

Obrazovni programi višeg stručnog obrazovanja nijesu rađeni, u pripremi je polazni metodološki dokument za njihovu izradu. Takođe, nijesu stvorene pretpostavke za realizaciju programa dodatnog dvogodišnjeg obrazovanja i majstorskog ispita.

4. 2. 4. 1. NASTAVNI PLANOVI

Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju [4] definisan je broj časova za pojedine grupe predmeta za pojedine nivoe obrazovanja: opšteobrazovne predmete, stručno-teorijske predmete, praktičnu nastavu i izbornu nastavu. Sastavni dio nastavnog plana su i časovi slobodnih aktivnosti.

Kod obrazovnih programa nižeg stručnog obrazovanja 37.5% od ukupnog fonda časova namijenjeno je opšteobrazovnim predmetima, 9.37% časova stručno-teorijskim predmetima, 50% praktičnoj nastavi i 3.12% slobodnim aktivnostima.

Kod obrazovnih programa trogodišnjih stručnih škola u nastavnim planovima obim časova opšteobrazovnih predmeta je 37.8% od ukupnog fonda časova, stručno-teorijskih predmeta od 12.4% do 17.7%, praktične nastave od 41.6% do 50.1% i slobodnih aktivnosti 3.12%.

U nastavnim planovima obrazovnih programa četvorogodišnjih stručnih škola obim časova opšteobrazovnih predmeta je od 40.62% do 45.5% od ukupnog fonda časova. Obim časova stručno-teorijskih predmeta i praktične nastave iznosi od 42.18% do 46.88%, izborne nastave 9.4% i slobodnih aktivnosti 3.12%. Predmeti izborne nastave određuju se obrazovnim programom, pri čemu različiti obrazovni programi mogu u svojim nastavnim planovima imati iste predmete. To mogu biti predmeti koji omogućavaju nadogradnju i opštih i stručnih znanja, a učenici pojedinačne predmete ili grupe predmeta biraju u skladu sa svojim interesovanjima.

4. 2. 4. 2. ISPITI NA ZAVRŠETKU OBRAZOVANJA

Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju [4] propisan je način završetka obrazovnih programa i sticanja kvalifikacije određenog nivoa obrazovanja.

Obrazovanje po obrazovnim programima nižeg stručnog obrazovanja završava se polaganjem praktičnog ispita, koji je internog tipa – za pripremu, organizaciju i realizaciju ispita zadužena je škola. Praktični ispit se sastoji iz:

- izrade praktičnog rada,
- odbrane praktičnog rada.

Obrazovanje po obrazovnim programima srednjeg stručnog obrazovanja u trogodišnjem trajanju završava se polaganjem završnog ispita. Završni ispit, koji se polaže interno, sastoji se iz:

- pismenog ispita iz maternjeg jezika i književnosti,
- usmenog ispita iz stručno-teorijskog predmeta,
- praktičnog rada sa odbranom.

Obrazovanje po obrazovnim programima srednjeg stručnog obrazovanja u četvorogodišnjem trajanju završava se polaganjem stručnog ispita. Zakon o stručnom obrazovanju [6] propisao je da se stručni ispit polaže eksterno. Djelovi stručnog ispita su:

- maternji jezik i književnost,
- matematika ili prvi strani jezik, u zavisnosti od obrazovnog profila,
- stručno-teorijski predmet,
- stručni rad sa odbranom.

Ispiti na završetku pojedinih nivoa stručnog obrazovanja polažu se u skladu sa ispitnim katalogima, koji su urađeni na osnovu standarda znanja, datih u predmetnim programima.

4. 2. 4. 3. PRAKTIČNO OBRAZOVANJE

Srednješkolsko obrazovanje kod određenog broja obrazovnih profila ostvaruje se kroz izvođenje praktične nastave, u saradnji škole i poslodavaca. Naime, u obrazovnom sistemu Crne Gore praktična nastava se realizuje na dva načina. Prvi način je tzv. školski oblik, koji znači da se praktična nastava realizuje u objektima škole (školska radionica, kabinet, laboratorija, školska ekonomija, učenička zadruža), ili i u objektima škole i izvan škole (preduzeće, ustanova i samostalna radnja) [6]. Za obrazovanje i provjeru postignuća učenika na praktičnoj nastavi u oba slučaja zadužena je škola i ovakav način organizacije obrazovanja naziva se školski oblik. Profesionalna praksa izvodi se nakon završetka nastavne godine za učenike koji su praktično obrazovanje ostvarili u objektima škole. Način organizovanja i trajanje profesionalne prakse utvrđuje se obrazovnim programom. Međusobna prava i obaveze škole i poslodavca uređuju se ugovorom o nastavi.

Zakon o stručnom obrazovanju dao je i drugu mogućnost – da stručno obrazovanje obavljaju poslodavci i škole zajedno, tzv. dualni oblik. Uslove koje poslodavac mora da ispunjava za obavljanje stručnog obrazovanja u pogledu obrazovanja lica koja obrazuju učenike i opreme utvrđuje udruženje poslodavaca u saradnji sa predstavnicima sektora obrazovanja. U dualnom obliku obrazovanja međusobna prava i obaveze učenika i poslodavca uređuju se ugovorom o obrazovanju koji zaključuju poslodavac i učenik, odnosno njegov roditelj ili staratelj. Uslov za upis u stručnu školu u dualnom obliku je zaključen ugovor o obrazovanju, čime učenik obezbjeđuje radno mjesto u preduzeću i dobija status „šegrta”. Nivo postignuća praktičnog obrazovanja učenika koji se obrazuje kod poslodavca provjeravaju poslodavac i škola, na kraju svake nastavne godine. Za vrijeme trajanja praktičnog obrazovanja kod poslodavca učenik ostvaruje prava iz radnog odnosa, u skladu sa propisima o radu, što je obaveza poslodavca.

Počev od školske 2004/05. godine u obrazovni sistem Crne Gore uveden je dualni oblik obrazovanja za dva obrazovna profila, i to Frizer sa ukupno 67 učenika (tri škole) i Automehaničar (jedna škola) sa ukupno 19 učenika. Dualni oblik obrazovanja u obrazovni sistem Crne Gore uveden je sa ciljem da se poslodavci i njihova udruženja aktivnije uključe u realizaciju praktičnog obrazovanja učenika. I pored iskazanog interesovanja na početku, tokom same primjene dualnog oblika obrazovanja pojavili su se problemi u organizaciji i finansiranju. Inicijative i trud institucija obrazovanja nijesu naišli na odziv kod ostalih učesnika – poslodavaca i njihovog udruženja, niti kod učenika. Zbog nepostojanja interesovanja za dualni oblik obrazovanja od strane učenika i poslodavaca, upis učenika od školske 2006/07. godine se ne realizuje.

Imajući u vidu važnost unapređivanja praktičnog obrazovanja i povezivanja obrazovanja i rada kod obrazovnih profila u svim područjima rada, postignuta je sa-

glasnost između partnera u procesu obrazovanja da je potrebno postojeća zakonska rješenja dograditi i kao obavezno uvesti rješenje da se praktično obrazovanje definiše kao kombinacija obrazovanja u školi i kod poslodavca. Praktično obrazovanje u realnom radnom okruženju, kod poslodavaca, treba da bude u odgovarajućem obimu sastavni dio svakog obrazovnog programa i nosilac praktičnog obrazovanja treba da budu poslodavac i škola zajedno. Obim praktičnog obrazovanja kod poslodavca zavisice od toga da li poslodavac ispunjava materijalne i kadrovske uslove za obrazovanje učenika, ali i od interesovanja poslodavaca i učenika za ovaj vid obrazovanja.

4. 2. 3. OBEZBJEĐIVANJE KVALITETA U STRUČNOM OBRAZOVANJU

Obezbjedivanje kvaliteta na ulasku u sistem obrazovanja ostvaruje se kroz postupak licenciranja ustanova koje izvode javno važeće obrazovne programe [10], kao i kroz definisane procedure i nadležnosti organa i tijela u procesu razvoja i donošenja standarda zanimanja i obrazovnih programa. Mehanizam obezbjeđivanja kvaliteta u ovoj fazi takođe je i uslov da nastavni kadar mora da ispunjava propisani nivo i profil obrazovanja, u skladu sa zakonom i obrazovnim programom. Obezbjedivanje kvaliteta u toku procesa obrazovanja ostvaruje se u skladu sa odgovarajućim pravilnikom [11], kojim je definisano da se kvalitet vaspitno-obrazovnog rada u ustanovi obezbjeđuje interno i eksterno, pri čemu internu procjenu kvaliteta obavlja sama ustanova, dok eksternu provjeru vrše ovlašćeni predstavnici Centra za stručno obrazovanje. Oblasti eksternog utvrđivanja kvaliteta vaspitno-obrazovnog rada su:

- postignuće znanja i vještina prema obrazovnim standardima,
- kvalitet nastave/učenja,
- upravljanje i rukovođenje ustanovom,
- kadrovski, materijalno-tehnički i bezbjednosni uslovi za rad u školi,
- duh (etos) zajednice,
- podrška koju škola pruža učenicima,
- saradnja škole sa roditeljima, ustanovama i lokalnom zajednicom.

U sklopu internih mehanizama obezbjeđivanja kvaliteta, u svim stručnim i mješovitim školama u Crnoj Gori postoje tzv. grupe za kvalitet, zadužene za unapređivanje kvaliteta rada ustanove. Centar za stručno obrazovanje završio je prvi ciklus eksterne evaluacije rada stručnih i mješovitih škola. Planirano je da učenici stručnih škola eksterni stručni ispit polažu na kraju školske 2009/10. godine. U cilju pripreme učenika za ovakav način provjere postignuća, Ispitni centar je organizovao dva probna testiranja za sve učenike koji će na ovaj način završiti svoje obrazovanje (u maju 2008. i junu 2009. godine).

Eksternost na provjeri postignuća učenika na izlazu iz sistema jedan je od važnih mehanizama obezbjeđivanja kvaliteta i u svojim obrazovnim sistemima praktikuju ga najrazvijenije zemlje svijeta, u skladu sa preporukama odgovarajućih institucija i tijela Evropske unije [12]. Osnovni cilj uvođenja eksternog stručnog ispita je unapređivanje i objektivnije evaluiranje kvaliteta četvorogodišnjeg stručnog obrazovanja, zasnovano na mjerljivim standardima znanja. Eksterni stručni ispit treba da pokaže da li su dostignuti i koliko su ostvareni standardi znanja, da li su postav-

ljeni standardi znanja realni, da li su postignuća učenika objektivna i uporediva na nivou zemlje. Učenici eksterni stručni ispit polažu pod istim uslovima i uz obezbijeđeno eksterno vrednovanje rezultata u skladu sa jedinstvenim kriterijumima, što ih stavlja u ravnopravan položaj. Osim toga, sama priprema za stručni ispit znači i pripremu za uspješnije savladavanje izabranog studijskog programa. Iz navedenog je jasno zbog čega se uvođenje eksternosti u stručno obrazovanje smatra važnim korakom u podizanju njegovog kvaliteta.

4. 2. 4. UDŽBENICI I NASTAVNA SREDSTVA

Promjena obrazovnih programa uslovlila je potrebu za izradom novih udžbenika. Centar za stručno obrazovanje organizovao je izradu udžbenika za stručno-teorijske predmete i praktičnu nastavu, kao i za pojedine opšteobrazovne predmete. Do sada je urađeno 28 udžbenika, od čega je izrada 26 udžbenika finansirana iz sredstava Vlade Kraljevine Norveške.

Od početka uvođenja novog koncepta obrazovanja opremljenost škola je značajno popravljena. Sve škole su dobile računarske učionice, a radionice većeg broja škola su opremljene savremenom opremom. Dio sredstava je obezbijeđen iz Budžeta. Veći dio sredstava obezbijedili su donatori, pa se može reći da su radionice koje realizuju programe iz oblasti turizma i ugostiteljstva veoma dobro opremljene, kao i veći dio radionica koje realizuju programe iz oblasti elektrotehnike i mašinstva. Takođe, opremljene su radionice za programe iz oblasti građevine i drvoprerade.

4. 2. 5. NASTAVNICI I UPRAVE ŠKOLA

Zakonom o stručnom obrazovanju regulisano je pitanje nivoa obrazovanja lica (nastavnici, stručni saradnici, saradnici u nastavi, nastavnici praktičnog obrazovanja, instruktori praktičnog obrazovanja) koja obavljaju obrazovno-vaspitni rad u stručnim školama.

Profesionalni razvoj nastavnika u stručnim školama odvija se kroz aktivnosti Centra za stručno obrazovanje i međunarodnih organizacija i projekata: Cards 1, Cards 2, ETF, GTZ, Kulturkontakt. Centar za stručno obrazovanje je u okviru svojih redovnih aktivnosti pripremao nastavnike, kako za izradu standarda zanimanja i obrazovnih programa tako i za njihovu realizaciju. Takođe, za sve rukovodioce škola organizovani su različiti moduli dodatnog osposobljavanja.

4. 3. OBRAZOVANJE U EVROPSKOJ UNIJI

Saradnja u Evropskoj uniji u oblasti obrazovanja, stručnog obrazovanja i mladih bazira se na članovima 149 i 150 Poglavlja XI Ugovora Evropske unije [13]. Prema ovim članovima, države članice su nadležne za izgradnju svojih sistema obrazovanja, za sadržaj obrazovanja i očuvanje kulturne i jezičke raznolikosti. Uloga Evropske unije je da kroz podsticanje saradnje između država članica, ukoliko je potrebno, podržava i dopunjuje njihove aktivnosti kroz različite programe i mehanizme (SOCRATES,

Leonardo da Vinci, TEMPUS, Youth, Lifelong Learning Programme). Ciljevi djelovanja Evropske unije u oblasti obrazovanja, stručnog obrazovanja i obrazovanja mladih su: razvoj evropske dimenzije u obrazovanju, naročito kroz izučavanje i popularizaciju jezika država članica, podsticanje pokretljivosti studenata i nastavnika kroz priznavanje diploma, razmjena informacija i iskustava o zajedničkim pitanjima, podsticanje saradnje obrazovnih sistema, podsticanje razmjene mladih i drugi.

Strateške smjernice za razvoj i modernizaciju stručnog obrazovanja u Evropi date su u Lisabonskoj strategiji [14], Strateškim smjernicama o politici kohezije 2007–2013 [15] i drugim dokumentima [16, 17]. U navedenim dokumentima ističe se da konkurentnost ekonomije zahtijeva i razvoj ljudskih resursa, ali i efikasnije i efektivnije korišćenje tih resursa. To je odgovor na izazove sa kojima se Evropa suočava: brz tehnološki i tehnički razvoj i uticaj informacione tehnologije, globalizacija i demografske promjene.

Lisabonska strategija, kao globalna strategija za ekonomski i socijalni razvoj, predstavlja osnov saradnje u Evropskoj uniji, koja treba da do 2010. godine postane „najkonkurentnija i dinamična ekonomija na svijetu, utemeljena na znanju, sposobna za održivi ekonomski rast, sa većim brojem boljih poslova i većom socijalnom kohezijom”. Strateški ciljevi Lisabonske strategije [14] u području obrazovanja su:

- povećati kvalitet i efikasnost sistema obrazovanja i osposobljavanja;
- omogućiti svima pristup obrazovanju;
- sistem obrazovanja otvoriti okruženju.

Ovi ciljevi su operacionalizovani kroz radni program „Obrazovanje i osposobljavanje 2010” [18] i „Evropski indikatori za obrazovanje i osposobljavanje” [19], u kojem je postavljeno trinaest specifičnih ciljeva. Neki od indikatora, koje zemlje EU treba da ostvare do 2010. godine, su: procenat lica koja rano napuštaju obrazovanje treba da bude manji od 10%; 85% dvadesetdvostranačnika treba da ima završeno više srednje obrazovanje; broj lica koja završavaju matematiku, prirodne nauke i tehnologiju treba da se poveća za najmanje 15%, uz smanjivanje polne neravnoteže; učešće odraslih u cjeloživotnom učenju treba da bude najmanje 12.5%.

U novembru 2002. godine Evropska komisija i predstavnici socijalnih partnera na evropskom nivou potpisali su tzv. Kopenhagensku deklaraciju [20] o podsticanju saradnje u stručnom obrazovanju. Ova Deklaracija postavlja sljedeće strateške ciljeve u stručnom obrazovanju:

- jačati evropske dimenzije u stručnom obrazovanju i osposobljavanju;
- poboljšati transparentnosti nacionalnih sistema stručnog obrazovanja i osposobljavanja i stručnih kvalifikacija, unapređivanje informisanja i profesionalnog savjetovanja;
- poboljšati prenosivost i priznavanje stručnih kvalifikacija i kompetencija kroz razvoj modela kreditnog vrednovanja, definisanje referentnih nivoa preko ishoda učenja, podsticanje priznavanja neformalnog i informalnog učenja i kompetencija, uz razvoj zajedničkih načela vrednovanja;
- poboljšati kvalitet kroz razmjenu modela i metoda, definisanje zajedničkih načela za obezbjeđivanje kvaliteta u stručnom obrazovanju, uz poboljšanje obrazovanja i osposobljavanje nastavnika u stručnom obrazovanju.

Najvažniji alati i preporuke koji podržavaju Kopenhagensku deklaraciju su: uvođenje dokumenata Europass kao zajedničkog okvira za transparentnost kvalifikacija i kompetencija; jačanje zakonskih i pravnih okvira, sistema i prakse u području profesionalnog usmjeravanja; prepoznavanje i vrednovanje neformalno i informalno stečenih znanja; obezbjeđivanje kvaliteta u oblasti stručnog obrazovanja i osposobljavanja (QAVET) [12]; okvir ključnih kompetencija [21].

Komunikacijom iz Mastrihta [22] 2004. godine postavljeni su prioriteti za narednu fazu implementacije Kopenhagenske deklaracije:

- staviti alate Kopenhagena u praksu (Europass, obezbjeđivanje kvaliteta, priznavanje neformalnog i informalnog učenja, savjetovanje i usmjeravanje);
- razviti Evropski kvalifikacioni okvir (EQF) i Evropski sistem prenosa kreditnih bodova u stručno obrazovanje (ECVET) [23];
- poboljšati statističke podatke;
- razvijati kompetencije nastavnika u stručnom obrazovanju.

Na sastanku u Helsinkiju [24] (2006.), nakon analize ostvarenosti ciljeva postavljenih Kopenhagenskom deklaracijom i Mastrihtskim komunikacijom, kao prioritetne oblasti djelovanja postavljene su:

- poboljšati ugled, status i atraktivnost stručnog obrazovanja i osposobljavanja kao i upravljanje u stručnom obrazovanju;
- dalji razvoj, testiranje i primjena zajedničkih alata do 2010. godine (EQF, ECVET, QAVET, Europass);
- poboljšati sistematiku u zajedničkom učenju; ostvariti više i bolje statističke podatke u stručnom obrazovanju;
- uključiti sve učesnike u realizaciju Kopenhagenskog procesa.

Naredni ministarski sastanak održan je u Bordou 2008. godine [25]. Imajući u vidu izazove sa kojima se Evropa suočava i rezultate dosadašnjih procesa, kao prioriteti za buduću saradnju ističu se:

- implementacija alata i instrumenata za podsticanje saradnje u području stručnog obrazovanja i osposobljavanja na nacionalnom i evropskom nivou;
- podizanje kvaliteta i privlačnosti sistema stručnog obrazovanja i osposobljavanja;
- poboljšanje veza između stručnog obrazovanja i tržišta rada;
- jačanje dogovora o saradnji u Evropi.

Za obrazovne sisteme u Evropi veoma su značajne i preporuke iz dokumenata „Priznavanje neformalnog i informalnog učenja” [26], „Potrebe za vještinama u Evropi, fokus na 2020” [27] i „Nove vještine za nove poslove” [28], kao i „Evropski kvalifikacioni okvir za cjeloživotno učenje” [29].

Savjet Evropske unije u maju 2009. godine donio je Rezoluciju o strateškom okviru za saradnju u Evropi u obrazovanju i osposobljavanju („ET 2020”) [30]. Na osnovu savjetovanja i analiza ostvarenosti ciljeva Lisabonske strategije, imajući u vidu izazove, prioritete i potrebu podizanja nivoa vještina kroz cjeloživotno učenje, postavljena su četiri strateška cilja do 2020. godine:

- ostvarivanje cjeloživotnog učenja i mobilnosti;
- poboljšanje kvaliteta i efikasnosti obrazovanja i osposobljavanja;
- podsticanje pravičnosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva;

– podsticanje inovacija i kreativnosti, uključujući preduzetništvo, na svim nivoima obrazovanja i osposobljavanja.

U ovom dokumentu postavljeni su referentni nivoi evropske uspješnosti, tzv. „evropska mjerila”, koja treba da pomognu u utvrđivanju napretka i određivanju izazova, koji će uticati na oblikovanje politika:

Učešće odraslih u cjeloživotnom učenju:

– Do 2020. godine prosječno najmanje 15% populacije treba da je uključeno u cjeloživotno učenje.

Lica sa slabim rezultatima u osnovnim vještinama:

– Do 2020. godine udio petnaestogodišnjaka sa slabim rezultatima iz matematike, čitanja i prirodnih nauka treba da bude ispod 15%.

Diplome o tercijarnom obrazovanju:

– Do 2020. godine najmanje 40% lica između trideset i četrdeset godina treba da ima tercijarno obrazovanje.

Lica koja rano napuštaju obrazovanje:

– Do 2020. godine udio lica koja rano napuštaju obrazovanje treba da bude ispod 10%.

Obrazovanje u ranom djetinjstvu:

– Do 2020. godine obuhvat djece obrazovanjem od četiri godine do polaska u osnovnu školu treba da bude 95%.

Pored toga, Savjet EU je preporučio Evropskoj komisiji da punu pažnju posveti mobilnosti, zapošljivosti i učenju jezika.

Evropska komisija u svim svojim dokumentima preporučuje saradnju država članica na razvoju svojih sistema obrazovanja. Jedan od njih je „Razvoj kompetencija za 21. vijek” [30]. Tri su ključna područja koja upućuju na to kakva treba da bude škola u 21. vijeku:

Svim učenicima pomoći da razviju kompetencije, potrebne za život. To znači povećati nivo pismenosti i vještina u matematici, poboljšati sposobnost učenja, kako učiti i tome prilagoditi obrazovne programe, nastavna sredstva, obrazovanje nastavnika i ocjenjivanje.

Svim učenicima obezbijediti kvalitetno obrazovanje. To znači: povećati dostupnost predškolskog obrazovanja; poboljšati pravičnost školskih sistema; smanjiti rano napuštanje škole; poboljšati podršku učenicima sa posebnim potrebama u školama koje su namijenjene većini.

Poboljšati kvalitet rada nastavnika i drugih saradnika u školi. To znači: veće i kvalitetnije obrazovanje nastavnika; efikasnije zapošljavanje nastavnika i pomoć rukovodstvima škola kod obrazovanja nastavnika.

4. 4. ZAKLJUČCI

4. 4. 1. REZULTATI REFORME STRUČNOG OBRAZOVANJA

Najvažniji rezultati promjena u stručnom obrazovanju, koje su definisane strateškim dokumentima 2002. i 2003. godine su:

Veća uključenost socijalnih partnera u stručno obrazovanje. Socijalni partneri i partneri u socijalnom dijalogu su članovi Savjeta za stručno obrazovanje, koji usvaja najvažnije dokumente iz oblasti obrazovanja. Predstavnici socijalnih partnera učestvovali su, pored ostalih, kao članovi komisija za područja rada, u planiranju obrazovne ponude kroz izradu kvalifikacionih struktura područja rada. Učesnici u socijalnom dijalogu su uključeni u osnivanje Centra za stručno obrazovanje i članovi su Upravnog odbora Centra.

Stvorena je prohodnost kroz sistem i vertikalna stručnog obrazovanja, kroz široku obrazovnu ponudu obrazovnih programa različitih nivoa zahtjevnosti u pojedinim područjima rada, što stvara mogućnost nastavka obrazovanja. Iako u praksi nije zaživjela (podzakonski akti su urađeni, ali nijesu urađeni odgovarajući obrazovni programi), stvorena je mogućnost, kroz stručni odnosno maturski tečaj, horizontalne prohodnosti između opšteg i stručnog obrazovanja. Povećana je mogućnost izbora za sve učenike koji žele da se obrazuju po programima stručnog obrazovanja.

Promijenjen je pristup obrazovanju. Umjesto nastave kod koje je ključna komponenta sadržaj, u kojoj se nastavni proces svodi na realizaciju detaljno propisanih sadržaja, pri čemu su naglašene aktivnosti nastavnika, a njihova autonomija ograničena i gdje se vrednuje realizacija propisanog programa – uvedeni su ciljevi, koji su konkretizovani i nastavni proces je u funkciji ostvarivanja postavljenih ciljeva, podržava se autonomija nastavnika i omogućava visok stepen prilagođavanja specifičnim situacijama i zahtjevima, naglasak je na aktivnosti učenika, vrednuje se stepen ostvarenosti definisanih ciljeva.

Veoma važan rezultat je da su skoro svi obrazovni programi obnovljeni, osavremenjeni. Urađen je i jedan broj obrazovnih programa kojih nije bilo do početka reforme (Tehničar marketinga i trgovine, Automehatroničar, Monter suve gradnje, Dizajner enterijera). Sam koncept izrade obrazovnih programa je bitno drugačiji. To je obrazovni program sa ciljevima nastave u kojima je definisano koja to znanja, vještine i kompetencije učenici treba da steknu u toku procesa obrazovanja, pa nastavnik može, koristeći različite puteve, oblike i metode rada da ostvari osnovni cilj – kvalitetno obrazovanje, što povećava stručnu autonomiju i odgovornost nastavnika. Preduzetništvo se, kao nastavni predmet, izučava u velikom broju obrazovnih programa.

Uvođenje eksternog stručnog ispita omogućiće provjeru u kojoj mjeri su ostvareni ciljevi i standardi znanja, dati u programima pojedinih nastavnih predmeta, što će poslužiti kao osnov za unapređivanje svih elemenata koji utiču na postignuća učenika. Takođe, eksterni stručni ispit omogućiće ravnopravan položaj učenika pri upisu na studijske programe i podstaći usklađen rad institucija obrazovanja. Iskustva koja su stečena kroz prvi ciklus eksternog utvrđivanja kvaliteta vaspitno-obrazovnog rada veoma su važna, kako sa stanovišta unapređivanja rada ustanova tako i sa stanovišta izgradnje cjelovitog sistema obezbjeđivanja kvaliteta.

Postoji povezanost i usaglašenost između odredaba zakona koji uređuju oblast sticanja kvalifikacija kroz formalno obrazovanje i neformalno i informalno učenje. Zakonom o stručnom obrazovanju propisano je da modul, urađen na osnovu standarda zanimanja, omogućava sticanje stručne kvalifikacije. Zakonom o nacional-

nim stručnim kvalifikacijama predviđeno je da se stručna kvalifikacija do nivoa visokog obrazovanja može steći i završetkom modula, kada je javno važeći obrazovni program urađen na osnovu više standarda zanimanja. Ovaj zakon propisuje i da se završetkom svih modula javno važećeg obrazovnog programa za određeni nivo obrazovanja i polaganjem ispita propisanog za njegov završetak stiže odgovarajući nivo obrazovanja. Za učenike koji uspješno završe modul koji odgovara standardu zanimanja, a iz različitih su razloga napustili obrazovanje, postoje, dakle, zakonske pretpostavke da steknu stručnu kvalifikaciju. Odrasli će moći završetkom pojedinih modula obrazovnog programa postepeno sticati nivo obrazovanja. Lica sa posebnim obrazovnim potrebama moći će sticati kvalifikacije postupno, u skladu sa svojim mogućnostima. Ovo je od izuzetnog značaja za smanjenje broja lica koja rano napuštaju obrazovni sistem bez stručne kvalifikacije, ali i za one koji žele da se u obrazovni sistem vrate.

Iskustva stečena u toku realizacije dualnog obrazovanja poslužila su za definisanje koncepta realizacije praktičnog obrazovanja. Praktično obrazovanje u stručnim školama će biti definisano kao kombinacija obrazovanja u školi i kod poslodavca, i kod svakog obrazovnog programa predviđjeće se obavezno izvođenje praktičnog obrazovanja i u školi i kod poslodavca. Ukoliko budu postojali odgovarajući uslovi kod poslodavca, praktično obrazovanje će se u cjelini moći realizovati kod poslodavca. Ugovori koji će se sklapati sa poslodavcem biće definisani kao individualni – za one učenike koji žele da praktično obrazovanje u cjelini realizuju kod poslodavca koji posjeduje licencu o ispunjavanju materijalnih i kadrovskih uslova za obrazovni rad, i kolektivni – za učenike koji dio praktičnog obrazovanja realizuju kod poslodavca, a dio u školi.

Urađena je Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010–2014).

4. 4. 2. TEŠKOĆE

U sprovođenju konceptualnih rješenja iz Knjige promjena uočene su i određene teškoće.

Socijalno partnerstvo je zaživjelo na nacionalnom nivou – partneri učestvuju u radu stručnih organa i tijela i upravljanju Centrom za stručno obrazovanje (kao članovi Upravnog odbora). I pored postojanja pozitivnih primjera, partnerstvo i saradnja između škole, lokalne sredine i poslodavaca nije na potrebnom nivou.

Prisutna je slaba zainteresovanost učenika za upis u pojedina područja rada i obrazovne profile, iako postoje iskazane potrebe tržišta rada za tim kvalifikacijama. Službe profesionalnog informisanja i savjetovanja nijesu u većoj mjeri mogle da utiču na izbor zanimanja učenika.

Obrazovni programi su ostali sastavljeni od tri uglavnom međusobno slabo povezana dijela: opšteobrazovno područje, stručno-teorijsko područje i praktična nastava. Nije do kraja određena uloga i obim opšteg obrazovanja u pojedinim nivoima stručnog obrazovanja, a rasprava o tome najčešće se svodi na procenete i brojeve časova.

Broj predmeta u nastavnom planu je veliki – nije prevaziđena predmetna usitnjenost. To se direktno odražava i na problematiku izdavanja udžbenika. Predmetni programi, odnosno katalozi znanja pojedinih predmeta su obimni i detaljno propisani.

Obrazovni programi su planirani za ukupan godišnji fond časova. Nema prostora za uticaj lokalne zajednice ili škole u obrazovnom programu (tzv. otvoreni kurikulum).

Broj obrazovnih programa je, iako manji od broja programa prije početka reforme u stručnom obrazovanju, i dalje veliki. Pojedini obrazovni programi su rađeni na osnovu jednog standarda zanimanja, što otežava njihovo prilagođavanje potrebama tržišta rada i povezivanje sa sistemom sertifikiranja stručnih kvalifikacija. Nije rađena evaluacija obrazovnih programa.

Kvalitet realizacije praktičnog obrazovanja je različit od škole do škole. Mehanizmi samoevaluacije u školama nijesu na potrebnom nivou.

Nema pouzdanih statističkih podataka o broju učenika koji napuštaju obrazovanje bez kvalifikacija, kao ni o broju odraslih koji stiču kvalifikacije nivoa obrazovanja uz rad.

Prisutan je tradicionalan pristup nastavi. I pored pozitivnih pomaka, nije zaživjela praksa zajedničkog rada nastavnika koji su uključeni u realizaciju određenog obrazovnog programa. U školama nije na pravi način afirmisana uloga i značaj stručnih aktiva. Nije uspostavljen sistemski pristup obuci nastavnika.

4. 4. 3. PREPORUKE

Najznačajnije preporuke i koraci koji treba da osiguraju održivost reforme stručnog obrazovanja i omoguće ostvarenje vizije Crne Gore kao društva znanja u kojem kvalitetno, fleksibilno i efikasno stručno obrazovanje pruža svakom pojedincu mogućnost ličnog i profesionalnog razvoja, zapošljivost i socijalnu uključenost [32], ogledaju se u sljedećem:

– Uspostavljanje Crnogorskog kvalifikacionog okvira, koji će omogućiti razvoj kvalifikacija, baziranih na ishodima učenja, osigurati kredibilitet i kvalitet kvalifikacija koje se stiču u Crnoj Gori, njihovu uporedivost sa kvalifikacijama drugih zemalja, poboljšati odgovor obrazovanja na potrebe tržišta rada, obezbijediti povezivanje i uporedivost rezultata ostvarenih kroz različite tipove učenja. Crnogorski kvalifikacioni okvir podrazumijeva nivo kvalifikacija, opisane kroz znanja, vještine i kompetencije i kvalifikacije razvrstane u skladu sa tako definisanim nivoima, cjelovit sistem obezbjeđivanja kvaliteta i definisane nadležnosti institucija i tijela u postupku razvoja i priznavanja kvalifikacija. Priznavanje kvalifikacija na osnovu definisanih ishoda učenja, umjesto na osnovu trajanja obrazovanja podsticaj je, pored ostalog, cjeloživotnom učenju. Pri razvoju kvalifikacija potrebno je, pored istraživanja potreba tržišta rada i predviđanja kretanja na njemu (srednjoročnih i dugoročnih), uvažavati i međunarodno upoređivanje i preporuke evropskih dokumenata iz oblasti obrazovanja i kvalifikacija, kako bi se svakom pojedincu omogućila mobilnost.

– Stalno unapređivanje socijalnog partnerstva, kako bi stručno obrazovanje odgovorilo na zahtjeve poslodavaca i tržišta rada, a socijalni partneri se aktivno uključili u planiranje, organizaciju i realizaciju stručnog obrazovanja.

– Donošenje odluka o promjenama u stručnom obrazovanju treba da bude rezultat studija i istraživanja.

– Uključivanje u finansiranje obrazovanja lokalnih samouprava i primjena modela finansiranja koji će obezbijediti efikasniji utrošak sredstava, uz veću autonomiju i odgovornost škole.

– Dalji rad na izgradnji cjelovitog sistema obezbjeđivanja kvaliteta, uz razvijanje indikatora za utvrđivanje kvaliteta rada ustanova, podsticanje samoevaluacije, određivanje procedura za evaluaciju obrazovnih programa i sprovođenje evaluacije, kao i definisanje mehanizama za poboljšanje procesa u skladu sa rezultatima vrednovanja. Sistemske mjere na podizanju kvaliteta stručnog obrazovanja i kvalifikacija na svim nivoima zahtjevnosti povećaće privlačnost stručnog obrazovanja i omogućiti da ono postane temelj prosperiteta i socijalne kohezije u Crnoj Gori.

– Imajući u vidu kompleksnost pitanja ranog napuštanja škole prije sticanja prve kvalifikacije i njegov uticaj na pojedinca i društvo, potrebno je pokrenuti projekat oblikovanja nacionalnog programa za sprečavanje ranog napuštanja škole. Pored ostalih, aktivnosti na ovom projektu treba da budu: istraživanja o tome kako lični, sociokulturni i institucionalni činioci utiču na rano napuštanje obrazovanja, osposobljavanje pedagoško-psiholoških službi u školama za rad sa učenicima koji postižu slabije rezultate u učenju i koji imaju veći broj izostanaka, unapređivanje saradnje sa roditeljima u cilju poboljšanja uspjeha i vladanja, savjetodavni rad sa licima koja su napustila obrazovni sistem prije sticanja kvalifikacije i sl.

– Nastavak aktivnosti na izradi baze podataka, kako bi nadležne institucije pravovremeno raspolagale podacima: o broju učenika u pojedinim razredima i obrazovnim programima, koliko je učenika u pojedine razrede upisano prvi put, koliko ih je napustilo obrazovanje, koliko je među njima učenika koji su ponovili razred, koliko učenika je došlo iz druge sredine, koliko učenika je promijenilo obrazovni program, koliko ih se vratilo u redovno obrazovanje nakon polaganja razrednih ispita i drugo.

– Definisanje strategije izrade udžbenika i nastavnih materijala. Izrada udžbenika i nastavnih materijala koji podržavaju aktivne procese nastave i učenja.

– Unapređivanje inicijalnog i kontinuiranog obrazovanja nastavnog kadra. Neophodne su promjene u obrazovanju nastavnika i podizanje ugleda nastavničke profesije. Kvalitetna stručna podrška za nastavnike od strane razvojnih i savjetodavnih institucija i mogućnost da nastavnici učestvuju u odlukama na nivou škole, kao i visok nivo njihove profesionalne autonomije stvaraju osnov za podizanje kvaliteta obrazovanja. Pored toga što treba da budu osposobljeni da kod učenika izgrađuju sistem trajnih i primjenjivih znanja, nastavnici takođe treba da budu osposobljeni da na vrijeme uoče u radu sa učenicima situacije koje mogu voditi njihovom lošem uspjehu u učenju. Posebnu pažnju treba posvetiti obrazovanju nastavnika praktičnog obrazovanja i u školi i kod poslodavaca i načinu sticanja njihovih pedagoških kompetencija. Direktori škola treba da budu lideri i glavni usmjerivači profesionalnog razvoja nastavnog kadra i saradnje sa drugim školama, lokalnom zajednicom, poslodavcima.

– Učenicima stručnih škola treba pomoći da što uspješnije pređu iz osnovnog u srednje obrazovanje. Multidisciplinarni timovi u školama treba da omoguće, kroz pravovremeno (profesionalno) informisanje i savjetovanje, smanjenje broja učenika koji ne postižu zadovoljavajuće rezultate u učenju ili napuštaju obrazovanje bez kvalifikacije, da za svakog učenika stvore mogućnost da bude uspješniji.

– Definisane upisne politike koja će odraziti potrebe tržišta rada i zahtjeve dugoročne razvojne politike Crne Gore.

– Stvaranje preduslova za rad viših stručnih škola i sticanje kvalifikacija na nivou postsekundarnog neuniverzitetskog obrazovanja.

– Sagledavajući važnost ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, potrebno je definisati koncept njihovog uključivanja u obrazovne programe, kako bi bilo moguće njihovo sticanje tokom obrazovanja.

– Potrebno je sagledati i odrediti ulogu opšteg obrazovanja u stručnom obrazovanju i odrediti minimalne standarde opšteg obrazovanja na pojedinim nivoima stručnog obrazovanja.

– Da bi pripremio učenike za izazove XXI vijeka, stručno obrazovanje treba da bude takvo da omogući da cjeloživotno učenje postane stvarnost, u kojoj svaki pojedinac, bez obzira na socioekonomski položaj i individualne karakteristike, ima jednake mogućnosti za obrazovanje i kreiranje vlastitih puteva do znanja i kvalifikacija, za razvoj stručnih i ključnih kompetencija.

– Poboljšanje fleksibilnosti stručnog obrazovanja kroz izradu modularizovanih i kreditno vrednovanih obrazovnih programa, baziranih na ishodima učenja, koji daju široka bazna stručna znanja, a kroz izborne module zadovoljavaju posebna interesovanja i sklonosti učenika. Obrazovni programi treba da su otvorene strukture (do 20%), kako bi zadovoljili lokalne potrebe i podstakli školu da se aktivno uključi u saradnju sa poslodavcima iz svoje sredine. Obrazovni programi treba da na nacionalnom nivou budu pripremljeni tako da određuju rezultate učenja preko definisanih stručnih i ključnih kompetencija. Akcenat treba da bude na povezivanju svih vrsta znanja, povezivanju teorije i prakse i obaveznom minimalnom dijelu praktičnog osposobljavanja kod poslodavaca. Moduli, opisani kroz znanja, vještine i kompetencije, treba da budu kreditno vrednovani i strukturirani tako da omogućavaju izbornost, postupnost sticanja kvalifikacije nivoa obrazovanja, vezu sa sertifikiranjem neformalno stečenih znanja, kao i smanjenje broja lica koja napuštaju obrazovanje bez stručne kvalifikacije. Na osnovu obrazovnog programa, definisanog na nacionalnom nivou, škole treba da pripremaju školski kurikulum, koji je razvojni dokument škole u kojem škole treba da planiraju svoju strategiju i način izvođenja vaspitno-obrazovnog rada radi ostvarivanja ciljeva propisanih programom, načine provjeravanja i ocjenjivanja znanja, podršku učenicima i drugo.

– Veća individualizacija nastave, razvoj različitih metoda i oblika rada i načina provjeravanja i ocjenjivanja znanja, uz podršku timskom radu nastavnika.

– Stvaranje uslova za primjenu rješenja iz Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama i priznavanja neformalnog i informalnog učenja i njihovog povezivanja sa formalnim obrazovanjem, što je jedan od elemenata cjeloživotnog učenja i cjelovitog sistema kvalifikacija.

LITERATURA

- [1] *Knjiga promjena*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2001.
- [2] *Set zakona iz oblasti obrazovanja i vaspitanja*, „Službeni list RCG” br. 64/02, /05, 49/07.
- [3] *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2003.
- [4] *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica (2003), Savjet za stručno obrazovanje (2006), Savjet za opšte obrazovanje (2007).
- [5] *Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju*, „Službeni list RCG” br. 64/02, /05, 49/07.
- [6] *Zakon o stručnom obrazovanju*, „Službeni list RCG” br. 64/02, /05, 49/07.
- [7] *Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama*, „Službeni list CG” br. 80/08
- [8] *Tehnička podrška stručnom obrazovanju i obuci u Crnoj Gori (2002–2003)*, Metodologija izrade standarda zanimanja, knjiga 2, Podgorica, 2003.
- [9] *Tehnička podrška stručnom obrazovanju i obuci u Crnoj Gori (2002–2003)*, Metodologija izrade obrazovnih programa, knjiga 2, Podgorica, 2003.
- [10] *Pravilnik o postupku licenciranja ustanova u oblasti vaspitanja i obrazovanja i načinu vođenja registra licenciranih ustanova* („Službeni list RCG” br. 45/06).
- [11] *Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu utvrđivanja kvaliteta obrazovno-vaspitanog rada u ustanovama* („Službeni list RCG” br. 18/04).
- [12] *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 on the establishment of a European Quality Assurance Reference Framework for Vocational Education and Training*, 2009/C 155/01.
- [13] *The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*, 2007/C 306/01.
- [14] *Presidency Conclusions, Lisbon European Council*, 23 and 24 March 2000.
- [15] *Strategic Guidelines for cohesion, growth and jobs*, The European Commission, IP/05/850, 6. 7. 2005.
- [16] *Communication to the Spring European Council ‘Working Together for growth and jobs – a new start for the Lisbon Strategy’*, COM (2005) 24, 2 February 2005.
- [17] *The EU Economy: 2004 Review*, COM (2004) 723, 26 October 2004.
- [18] *‘Education & Training 2010’ The success of the Lisbon Strategy hinges on urgent reforms*, COM (2003) 685.
- [19] *European benchmarks in education and training: follow-up to the Lisbon European Council*; COM (2002)629, 20 November 2002.
- [20] *‘The Copenhagen Declaration’ Declaration of the European Ministers of Vocational Education and Training, and the European Commission*, 29 and 30 November 2002.
- [21] *Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*, 10. 11. 2005, COM (2005) 548.
- [22] *Maastricht Communiqué on the Future Priorities of Enhanced European Cooperation in Vocational Education and Training (VET)*, Communiqué of the European Ministers for vocational education and training, the European social partners and the European Commission, Maastricht on 14 December 2004.
- [23] *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 on the establishment of a European Credit System for Vocational Education and Training (ECVET)* (2009/C 155/02).
- [24] *The Helsinki Communiqué on Enhanced European Cooperation in Vocational Education and Training Communiqué of the European Ministers of Vocational*

-
- Education and Training, the European Social partners and the European Commission, Helsinki on 5 December 2006.*
- [25] *The Bordeaux Communiqué on enhanced European cooperation in vocational education and training, Communiqué of the European Ministers for vocational education and training, the European social partners and the European Commission, Bordeaux on 26 November 2008.*
- [26] *Conclusions of the Council and of the representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on Common European Principles for the identification and validation of non-formal and informal learning, 18 May 2004, 9600/4*
- [27] *Future skills needs in Europe – Focus on 2020, CEDEFOP, 2008.*
- [28] *New Skills for New Jobs, Anticipating and matching labour market and skills needs, 16. 12. 2008, COM (2008) 868.*
- [29] *Recommendation of the European Parliament and of the Council on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning, on 23 April 2008, (2008/C 111/01)*
- [30] *Council Conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training („ET 2020”), 2008.*
- [31] *Communication from the commission to the European parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, „Key competences for a changing world”, 25. 11. 2009, COM (2009) 640.*
- [32] *Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2010–2014), Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2010.*

